

Bilag 2

Højt fra træets grønne top

Jul
i Den Gamle By

Den Gamle By

Julepyntens symbolik

Kort fortalt

Kræmmerhus/gave

De Hellige tre Kongers gaver til Jesusbarnet – spiselige gaver – købmandens kræmmerhuse i gamle dage til bolsjer, nødder med mere. I bilag 1 findes en vejledning til fremstilling af kræmmerhuse magen til de, der findes på flere af juletræerne i Den Gamle By.

Engle

Budbringere – meddelte om Jesu fødsel til hyrderne på marken – sang – bringer lys.

Jakobsstige

En drøm (1. Mosebog, kapitel 28) – forbindelsen mellem himmel og jord, som man mente var særlig stærk juleaften.

I bilag 1 og 2 findes vejledning og skabelon til fremstilling af Jakobsstiger.

Kugle

Glaskugler var oprindeligt efterligninger af æbler – naturlige æbler - forgyldte æbler – symbol på æblerne fra Paradisets Have.

Hjerte

Kærlighedssymbol – kærlighed centralt i det kristne budskab – "Julen er hjerternes fest" – man glæder hinanden.

Stjerne

Symbol på Jesu fødsel – ledestjerne – lys i natten/mørket

Lys

Himmelsk lys – lys i mørket – glæde.

Papirsenge på juletræet hos Skrædderen, 1895

Fra jakobsstige til julehjerte

Udviklingen i julepyntens elementer

*Uddrag af Benno Blæsild:
'Juletræet med sin pynt*

Begge hører til den ældste dokumenterede julepynt. På det ældste kendte billede af en juletræssælger fra Strasbourg ca. 1748, ser man træerne forsynet med jakobsstigen som eneste pynt. Den Gamle By har i sine samlinger en jakobsstige, som er udført af premierløjtnant Tønne Bloch i Århus før 1837. Det er så vidt vides det ældste stykke bevaret julepynt i Danmark. Jakobsstigen er udklippet af adskillige ark papir som er klistret sammen og dekoreret med håndtegnede engle ligeledes påklistrede og udført på hvidt papir.

Stjerne, engel, spir, stork eller nisse der er mange forskellige topdekorationer på danske juletræer. Men der synes ikke at være tvivl om, at stjernen er den oprindelige. I hvert fald hører dens symbolik sammen med den meget gamle jakobsstige. Stjernen symboliserer ledestjernen. I ældre tid opfattede man ledestjernen som døren til det himmelske lys, der juleaften stod på klem, fordi englene ved den lejlighed havde ekstra travlt på stigen mellem Himmelen og Jorden.

I Tyskland begyndte man omkring 1800 at placere en engel fremstillet af flitterguld på toppen af juletræet, som symbol på den, der bragte det lille Jesusbarn til Maria. Stjernerne af forgyldt pap og englen der er tænkt som en guide til turen gennem julens historie. blev allerede i 1805 solgt præfabrikerede fra julemarkeds

boder i Tyskland. Omkring 1860 begyndte tyske grafiske anstalter at massefabrikere juleengle i olietryk. En del af dem nåede Danmark omkring 1880.

Mellem 1860 og 1900 kender man her i landet eksempler, blandt andet fra kunstnerfamilien Skovgaard på, at man anbragte en papstork i toppen af juletræet. Da nissen i løbet af 1870'erne blev en slags ikon for den danske juletræsfest, fremkom der også blandt fra Alfred Jacobsen trykte topnisser på ark, lige til at klippe ud og montere på træet. Omkring 1900 så topspiret af glas dagens lys i Tyskland. Det vandt hurtigt stor udbredelse også i Danmark; men det gik stort set ud af brug omkring 1960.

Jakobsstige i Borgmestergården, 1848

Fra jakobsstige til julehjerte fortsat

Forgyldte æbler

Forgyldte æbler og andre frugter er nævnt blandt julepynten i Tyskland allerede før 1800. Det er nærliggende at antage, at skikken skriver sig helt tilbage til passionsspillene om syndefaldet. De forgyldte og forsøvede frugter og nødder skulle nødvendigvis fremstå med himmelsk glans.

I 2. udgaven af Peters jul optræder æbler med forgyldte stilke, hvilket unægtelig er et fremskridt, som gjorde de pågældende æbler nemmere at fordøje for de børn, der plyndrede træet, end de forgyldte æbler. En lang række grønsager har været brugt på træet. I Peters Jul møder man en gulerod blandt juletræsnynten og ifølge sikre kilder brugte man at hænge forsøvede kartofler på juletræerne i Berlin i slutningen af 1700-tallet.

Forgyldt æble hos farveren, 1850

Juletræslys

I Berlin skrev en lokal poet i 1825 at juletræet var smykket med gyldne æbler samt røde og grønne lys. H.C. Andersen og flere andre nævner, at der var både hvide, røde og blå lys på juletræet. Det er et levn fra det danske juletræs holstenske rødder. Rød, hvid og blå var hertugdømmet Holstens farver.

Oprindeligt var lysene sat på grenene med en lille klump ler. Kort efter 1800 begyndte man at fæstne lysene til grenene med nåle. Brandfaren var indlysende og en evig kilde til opfindsomheden. I 1817 berettede en engelsk rejsende i Tyskland, at hun havde set juletræer monteret med lette ringe af træ, lagt etagevis på træernes grene og tæt besatte med julelys.

Amerikaneren Charles Kirchof udtog i 1867 patent på julelyseholderen med kontravægt. Vægten blev støbt af bly og placeret for enden af en metalstang. I begyndelsen var vægen oftest udformet som en grankogle eller et blad. Disse holdere var relativt sikre; men havde den ulempe, at lys, holder og vægt havde en tendens til at tynde grenene nedad. Det blev løst i 1879 da Frederick Arzt fra New York tog patent på en fjederbelastet blikclips af form som en lille blomst eller en sommerfugl. Den blev i de følgende år produceret i millionvis på licens i Tyskland og fandt også vej til Danmark i begyndelsen af 1880'erne.

Forestillingen om, at det var Guds engle, der tændte juletræslysene med det

Udviklingen i julepyntens elementer

himmelske lys afstedkom en række præ-fabrikerede lyseholdere dekoreret som engle. Farvelagte blikengle, der holder juletræslyset som en fakkel blev fremstillet i Tyskland i 1880'erne og eksporteret til Danmark.

Den ældste dokumenterede kæde elektriske juletræslys blev tændt hos amerikaneren Edward Johnson i 1882. I 1891 blev juletræet på New York City Hospital forsynet med elektriske lys og i 1895 satte præsident Cleveland elektriske lys på juletræet i Det hvide Hus. I 1890 følte redaktøren for The Times sig foranlediget til at anfægte den holdning, der dengang var udbredt i Londons high society, at man skulle have elektriske lys på sit juletræ, for at kunne fejre en vellykket jul.

I 1903 var General Electric i stand til at tilbyde elektriske juletræskæder over hele verden i en bekvem æske med 28 fatninger til en pris af 12 dollars eller ca. 85 kroner. Dermed var elektriske juletræslys nede i en pris, hvor mange velstillede danske købstadsfamilier kunne være med. I Den Gamle Bys samlinger findes en dansk fabrikeret lyskæde fra perioden omkring 1910-15, ligesom museet besidder fotos af juletræer med elektrisk lys fra 1921. Juletræer med elektrisk lys blev dog først for alvor et almindeligt syn i Danmark efter 1945.

Kagefigurer

Kage figurer i form af spekulas, det vil sige peberkager lavet i udskårne træforme, kendes som en del af julebordet helt tilbage i 1600tallet. Det er kun naturligt, at de også blev hængt på træet. I løbet af 1700-tallet fremkommer der en hel række forskellige kagefigurer, til dels med sukkerglasur. I anden halvdel af 1800tallet bliver det også almindeligt at dekorere peberkager og honningkager med glansbilleder og hænge dem på træet.

Kagefigur i Borgmestergården, 1811

Fra jakobsstige til julehjerte fortsat

Julepynt af sukker

"I Midten befandt sig den hellige ånd I form at den allerdejlige due af sukker, til højre hang Jesusbarnet og til venstre hans moder også af sukker" Sådan blev en del af pynten på et tysk juletræ beskrevet I 1795. Men en konditorbog fra 1774 omtaler, at sukkerdukker er kommet på mode. Tyske historikere mener, de har været brugt på juletræer. Sukkerfigurer har været en del af juletræspynten lige siden. I 1829 averterer købmand købmand Thomsen i Nykøbing Falster med tyske såkaldte sukkerdukker blandt juletræspynten.

Julepynt af tinblik

Tinjulepynt var almindeligt på tyske og danske juletræer helt op i begyndelsen af 1900-tallet; men det bruges stort set ikke i Danmark efter 1918. Pynten er meget gammel, et tinstøberi i Ammersee har produceret julepynt af tin fra 1796. Julepynt af tin gik af mode i Tyskland og i USA efter 2. verdenskrig.

Flitterguld

"Flitterguld" er den gamle betegnelse for pynt af metalfolie og lametta. I begyndelsen af 1700-tallet påbegyndte metalvarefabrikken i Fürts nær Nürnberg at markedsføre en tynd folie fremstillet af en legering af kobber og zink. I begyndelsen anvendtes flitterguld til hjemmelavet julepynt; men i løbet af 1800tallet begyndte

flere Nürnberg-firmaer at præfabrikere julepynten. Julepynt af flitterguld havde sin storhedstid omkring 1870.

Vat

Vat har en stor lighed med sne. Derfor brugte man omkring 1900-1925 i Danmark at lægge vat på juletræets grene. I Tyskland begyndte man omkring 1880 at fremstille små dukker med porcelænhoveder og vatkroppe til at hænge på juletræet. De fik aldrig særlig stor udbredelse i Danmark.

Stjerne af tinblik, ca. 1850

Net klippet af papir, Borgmestergården 1847

Udviklingen i julepyntens elementer

Julepynt af papir

Papirpynt i form af blomster hører til 1700-tallets julepynt. Omkring 1880 udkom i Danmark bogen 'Juletræet – Hvordan Moder lærte os at pynte det'. Her får man anvisninger på 24 forskellige former for julepynt overvejende af papir. Blandt andet net klippet af glanspapir, som den der optræder i H.C. Andersens Juletræet.

Det er overvejende sandsynligt, at denne julepynt var almindelig brugt omkring i Danmark omkring 1860. H.C. Andersen fremstillede en lang række figurer udført i papirklip til at hænge på juletræet som gaver til børnene i de familier, han gennem årene var julegæst hos.

Fra 1890 begyndte en betydelig import af præfabrikerede farvestrålende papfigurer fra Tyskland. Figureerne forstillede alt fra stjerner, sole og måner, over skibe og hestevogne til musikinstrumenter, dyr og fugle.

Julepynt af glas

Glaskugler og anden glaspynt er opfundet i den tyske landsby Lauscha nær Sonnenburg i Thüringerwald. Den første glashytte blev grundlagt i 1597; men det var først efter 1850, at produktionen af tyndvæggede, farvestrålende glaskugler for alvor kom i gang. I 1830-35 var der en mindre produktion af tykvæggede kugler, grankogler og frugter fremstillet i farvet glas. De kom fra firmaet Carl Dressel i Sonnenberg. I løbet af 1870'erne kom der rigtig gang i produktionen af tyndvæggede kugler.

Fra 1878 eksporterede man store mængder af forskellige forblæste glasdekorationer til hele Europa og USA. I 1888 blev glas julepynt opregnet som Sonnenbergs største eksportartikel i alle mulige former fra kirker og frugter til fugle og musikinstrumenter. Produktionen er stadig i gang, selv om Lauscha i 2000-tallet har fået alvorlig konkurrence fra tjekkiske og kinesiske producenter.

Mundblæst glaspynt hos Skrædderen, 1850

Fra jakobsstige til julehjerte fortsat

Juletræsfødder

Juletræsfoden af to stykker træ lagt over kors, som stadig bruges, finder man på David Herrlibergers billede af en juletræssælger fra 1748. Ud fra litteraturen fra begyndelsen af 1800tallet får man ellers det indtryk, at den almindeligste måde at rejse træet på, var ved at placere det i en spand eller skæppe fyldt med sand, som man så stampe hårdt omkring træstammen. Af Blaumüllers julesang kan man se, at den metode stadig var almindelig kendt omkring 1900 i Danmark. I bogen *Juletræet Hvordan Moder lærte os at pynte det*, findes en anvisning på, hvordan man fremstiller en raffineret juletræsfod med springvand, indbygget vandingsanlæg til træet samt endda et lille duehus. Selv om denne anvisning er fra før 1880 så var den allerede dengang primitiv. I 1877 udtog tyskeren J.C. Echardt amerikansk patent på en mekanisk juletræsfod som kunne få træet til at rotere mens den spillede flere forskellige julemelodier. I 1899 fik amerikaneren Alfred Wagner patent på en elektrisk roterende, spillende juletræsfod, som tilmed var udstyret med en automatisk vandingsmekanisme. De fleste kendte former for juletræsfødder af støbejern stammer fra perioden mellem 1890 og 1900.

Sølvlametta og fehår

Her er tale om nyere julepynt. I Den Gamle By's samlinger findes lametta i originale tyske pakninger fra omkring 1920. Denne oprindelige lametta er fremstillet af et meget blyholdigt tinfole, hvorfor det er meget tungt. Ordet sølvlametta optræder først i det danske sprog efter 1940. Fehår, der er fremstillet af tynde glasfibre, gik tidligere også under betegnelsen englehår. Det omtales første gang på dansk omkring 1920.

Kræmmerhuse

Kræmmerhuse omtales i Peter Jul fra 1866 og de er gengivet på tegningen af juletræet i 2. udgave fra 1871. Men på dette tidspunkt var der tale om den form for kræmmerhuse af brunt indpakningspapir, man fik hos købmanden – papirspøssens forgænger til indpakning af småting. Omkring 1850-60 begyndte de større forretninger at bruge specielt dekoreret julepapir. Disse specielle julepapirs-kræmmerhuse kan have været den direkte inspiration til, at danske grafiske virksomheder begyndte at udgive klippearke med kræmmerhuse dekoreret med nisser og lignende. Dekorerede kræmmerhuse med julemotiver optræder først i 1860'erne. P.N. Møller har i 1882 illustreret en juletræsfest i nissekongens høj. Dette træ er pyntet med rigtige klippearke-kræmmerhuse. Det er det ældst kendte gengivelse af på denne form for julepynt på træet.

Udviklingen i julepyntens elementer

Sølvlametta og kræmmerhuse, Modisten, 1927

Flettet julehjerte, slutning af 1800-tallet

Flettede hjerter

I første udgave af Nordisk Husflidstidende fra 1871 ses den ældste anvisning på hvordan man fletter julehjerter. Det kaldes i øvrigt et hjerteformet kræmmerhus. Det ældst bevarede julehjerte på Nationalmuseet er fra 1873; men man må gå ud fra, at flettede hjerter på dette tidspunkt var umådeligt sjældne. I bogen Juletræet Hvordan Moder lærte os at pynte det finder man ingen af antydningen af hjerteformet julepynt.

Det ældst kendte eksempel med gengivelse af et "ægte" flettet julehjerte, er på et udateret julekort i Den Gamle Bys samlinger, hvor personerne foran juletræet er iklædt tøj fra omkring 1895. Motivet er udført af Axel Mathiesen omkring 1905. Ud fra beretninger og erindringslitteratur kan man se, at julehjerter var almindeligt udbredte i herregårdsmiljøet på Lolland Falster allerede omkring 1895-1900. Få år senere i årene op til 1910, begynder man at klippe julehjerter i bedre kredse i København og i de større provinsbyer som Århus, hvorfra man ser det første julehjerte i brug hos en håndværkermester i 1912.

Julehjerternes storhedstid kom med besættelsestiden. I 1943 indstiftede Børnes Kontor 23. december som julehertes dag. Det allerførste flettede hjerte, der blev lavet i Danmark – ikke som julepynt, men som en kærlig hilsen til en ven – blev lavet af H.C. Andersen. Det kan der læses mere om her: hcandersen-homepage.dk/?page_id=19560